

KOMIL INSON TARBIYALASHDA ATROF-MUHITNING SHAXS KAMOLOTIGA
TA'SIRI

¹Umirova Saxobat

²Xalilova Sadoqat Toyirjon qizi

¹TMC Instituti Pedagogika va psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi,

²Toshkentdagi TMC Instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 5-kurs talabasi.

e-mail: s.umirova@tmci.uz, Sadoshkaxalilova9189@icloud.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23378487>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yetuk shaxsni tarbiyalashda shaxsning rivojlanish yosh jihatlari, ta'sir etuvchi atrof-muhit omillari va voqelikka shaxsning individual munosabatlarini muhokama qilamiz. Shaxsning kamolotiga ta'sir etuvchi tarbiya turlarini o'rganamiz. Komil inson tarbiyalashda yo'l qo'yiladigan bir qancha xato va kamchiliklarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: shaxs tushunchasi, tarbiya turlari, yetuk inson tarbiyalash, komil inson tushunchasi, voqea-hodisalarga individual yondoshish, shaxsning xulq atvori.

ОКРУЖАЮЩАЯ СРЕДА В ВОСПИТАНИИ ИДЕАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА
ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В этой статье мы обсуждаем этапы развития личности, влияющие факторы окружающей среды и отношение личности к реальности при воспитании зрелой личности. Мы изучим типы воспитания, влияющие на развитие личности. Давайте рассмотрим некоторые ошибки и недостатки, которые допускают при воспитании идеального человека.

Ключевые слова: понятие личности, типы воспитания, воспитание зрелой личности, понятие идеального человека, индивидуальный подход к событиям, поведение человека.

THE INFLUENCE OF THE ENVIRONMENT ON PERSONAL DEVELOPMENT IN
RAISING A PERFECT PERSON

Abstract. In this article, we will discuss the age-related aspects of a person's development, the influencing environmental factors, and the individual's attitude to reality in raising a mature person. We will study the types of upbringing that affect the maturity of a person. We will consider a number of mistakes and shortcomings that are made in raising a mature person.

Key words: concept of personality, types of upbringing, upbringing of a mature person, concept of a perfect person, individual approach to events, behavior of a person.

Kirish: Bugungi kunda komil inson tarbiyalash eng dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Shaxs kamolotini rivojlantirishda shaxsning tarbiyasi nafaqat oila, balki mahalla va ta'lim muassasalari ko'magida amalga oshirish rivojlanmoqda. Go'dak tug'ilib to yetuklikka erishgunga qadar bir qancha tarbiya jarayonlarini o'zlashtiradi. Har bir tarbiya turlari insonning shaxs sifatida shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Shaxs – alohida individ, mohiyatan yaxlit ijtimoiy-axloqiy olam. U o'zida inson mohiyatini, uning mavjudot sifatidagi qadriyatini mujassam etadi. Shaxs ijtimoiy-gumanitar fanlarda o'z yo'nalishi, tadqiqot obyekti va maqsadi nuqtai nazaridan turlicha talqin etiladi. U o'ta murakkab, ziddiyatli, qarama-qarshi, o'zini- o'zi inkor etadigan mavjudot sifatida, biologik, fiziologik, ijtimoiy, ma'naviy, ruhiy, axloqiy va estetik aql, idrok, tafakkur obyekti sifatida, hatto,

falsafiy va mantiqiy, yashash huquqi hamda hayot mantig'i jihatidan tadqiqot manbaiga aylanishi mumkin. [1]

Inson shakllanishida go'daklik va chaqaloqlik davri muhim hisoblanadi. U davrlarda asosan ota-ona va yaqin qarindoshlar bilan bo'lgan o'zaro munosabat boshlang'ich poydevor sifatida bolada shakllanadi. Bog'cha yoshiga kelib esa o'z tengqurlari orasida jamoatga qo'shilish ko'nikmalarini rivojlantirib boradi. [1]

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3 davrga: (3-4 yosh) kichik maktabgacha davr, (kichik bog'cha yoshi), (4-5 yosh) o'rta maktabgacha davr, (o'rta bog'cha yoshi), (6-7 yosh) katta maktabgacha davr (katta bog'cha yoshi)ga ajratish mumkin. Bola rivojlanish jarayonida kishilik avlodi tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak. Asosan, shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. [2]

Bog'cha yoshidagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari jadal sur'atda ortib boradi. 3-7 yoshli davrida bolalarning asosiy faoliyati quyidagi ketma-ketlikda kechadi:

- predmetlarni o'rganishi;
- individual predmetli o'yinlar, jamoaviy syujetli – rolli o'yinlar;
- individual va guruhiiy ijod;
- musobaqa o'yinlari;
- muloqot o'yinlari;
- uy mehnati.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o'rni nihoyatda katta. Bu davrda axloqiy xatti-harakat qoidalari o'zlashtiriladi, shaxsning ijtimoiy yo'nalishi tarkib topa boshlaydi. [3]

O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda.

Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. "Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas" ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik – bolalikdan kattalikka o'tish davri bolib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanib, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. [4]

Ilk o'spirinlik davri "kamolot bo'sag'asi" deb ta'riflanadi. Bu kamolot bosqichi fiziologik, psixologik va jtimoiy chegaralarni o'z ichiga oladi. Psixologiya fani o'spirinlik muammosini kompleks o'rganishni da'vat etadi. [4]

Bu juda qiyin masala, chunki psixofiziologik taraqqiyot sur'ati bilan uning bosqichlari ijtimoiy yetilish muddati bilan hamma vaqt ham to'g'ri kelavermaydi.

Akseleratsiya natijasida bugungi ilk o'spirinlarning taraqqiyoti avvalgi avlodlarga nisbatan o'rtacha ikki-uch yil avval yetilmoqda.

Yetuklik ontogenezdagi nisbatan uzoq davom etadigan davrlardan biridir. Odatda yetuklikning uch bosqichi ajratiladi:

1. Ilk yetuklik (yoshlik);
2. O'rta yetuklik;
3. Yetuklik (qarilik va keksayish). [4]

Tarbiya – bolaning jtimoiy muhitda o'z o'rnini topishni tushunishi hamda insonning hayotiy ko'nikma va malakalarga ega bo'lishidir. Ta'lim jarayonining markazida shaxsning bilish, anglash jarayoni, uning qobiliyati, ilm o'rganishi yotsa, undan farqli o'laroq tarbiya insonni shaxs sifatida shakllanishiga, uning dunyogarashi va jamiyatga munosabatiga qaratiladi. Ta'lim bu alohida jarayon emas, balki o'qitishning bir tomoni bo'lib, u bilan umumiy va farqli tomonlarga egadir. Bilim berish va tarbiyaga, asosan, insonning ijtimoiy ko'nikma olish mexanizmining o'ziga xos jihatlarini kiritish mumkin. Tarbiya jarayonida shaxsning sifat va xossasi, ijtimoiy xulq-atvori va shakllari nazarda tutilsa, o'qitishda bilim, ko'nikma va malakalari inobatga olinadi. [6]

Tarbiya – shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon. Insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora tadbirlar yig'indisi.

Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyat hisoblanadi.

Tarbiyasiz alohida odam ham kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqa avlodga o'tadi. [5]

Tarbiyaning bosh vazifasi – jamiyat hayotida zarur bo'lgan kerakli sifatlarni o'zida mujassamlashtirgan shaxsni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. [5]

Pedagogik adabiyotlarda "Tarbiya" atamasi keng va tor ma'nolarda ishlatiladi. Keng ma'noda tarbiya inson shaxsini shakllantirishga, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar yig'indisini anglatadi. Bunday tushunishda tarbiya faqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzum, uning yetakchi g'oyalari, adabiyot, san'at, kino, radio, televideniya va boshqalarni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, keng ma'nodagi tarbiya tushunchasi ichiga ta'lim va ma'lumot olish ham kiradi. [6]

Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlik va inqirozga mahkumdur. Negaki, o'sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Buning uchun yosh avlod moddiy va ma'naviy boyliklar yetishtirishni ajdodlari darajasida, ulardan ham yaxshiroq ishlab chiqara bilishlari kerak. Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma'naviy qobiliyatlarni shakllantira bilish uchun esa jamiyat uzluksiz ravishda samarali faoliyat ko'rsatadigan tarbiyaviy intizomlar tizimiga ega bo'lishi lozim. [4]

Tarbiya jarayonining ham o'ziga yarasha bir qancha metodlar va turlari mavjud. Tarbiya turlarini ba'zilar haqida qisqacha to'xtalib o'tish joiz. Tarbiya turlarini kengroq talqinda o'rganadigan bo'lsak u quyidagilardan iborat:

1. Aqliy tarbiya. 2. Jismoniy tarbiya. 3. Axloqiy tarbiya. 4. Iqtisodiy tarbiya. 5. Fuqarolik tarbiyasi. 6. Mehnat tarbiyasi. 7. Estetik tarbiya. 8. Ekologik tarbiya. [6]

Aqliy tarbiya – ta’lim oluvchilarni fan asoslariga oid bilimlar tizimi bilan qurollantiradi.

Aqliy tarbiya barkamol inson tarbiyalashning yetakchi tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchilarni tabiat va jamiyat, kishi tafakkuri haqidagi bilimlarini o‘zlashtirib olishlari, ularda ilmiy dunyoqarash, yuqori ohanglilik xislatlarini tarbiyalash, fan asoslaridan xabardor qilish, tafakkur va nutq qobiliyatlarini o‘stirishni maqsad qilib qo‘yadi. Bilimlar tizimini ongli ravishda o‘zlashtirish mantiqiy fikrlash, xotira, diqqat, idrok etish, aqliy qobiliyat, mayillik va iqtidorlarini rivojlantirishga ko‘maklashadi. [6]

Jismoniy tarbiya – deyarli butun tarbiya tizmining ajralmas tarkibiy qismi. Yuqori darajada rivojlangan ishlab chiqarishga asoslangan mavjud ijtimoiy sharoit jismonan baquvvat, korxonalarda yuqori unum bilan ishlashga qodir har qanday qiyinchiliklardan cho‘chimaydigan, shuningdek, vatan himoyasiga doimo tayyor bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalash zarurligini ko‘rsatmoqda. Jismoniy tarbiyani bolalarning maktabgacha yoshidan boshlab muntazam tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Jismoniy tarbiya ta’lim muassasalarida o‘qitilishi yo‘lga qo‘yilgan fanlardan biri sanaladi. [6]

Axloqiy tarbiya – ijtimoiy ong shakllaridan biri bo‘lib, insonlarning o‘zi, do‘st-birolarlari, jamoa a‘zolari va tabiatga bo‘lgan munosabatlarini tartibga solib turuvchi xulq-odob qonun-qoidalarining majmui. Axloq kishining xulq-atvori, e’tiqod-iymoni, yurish-turishi, fikr-mulohazalari, mushohada va muloqotida namoyon bo‘ladi. Axloqli inson o‘zini qattiq hurmat qiladi, unda ichki intizom kuchli bo‘ladi. [6]

Iqtisodiy tarbiya – tashkil etilgan pedagogik faoliyat, o‘quvchilarning iqtisodiy ongini shakllantirishga qaratilgan maxsus o‘ylangan ish tizimi. Uni amalga oshirish jarayonida maktab o‘quvchilari uyushtirilgan va samarali iqtisodiyot, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, ishlab chiqarish munosabatlari, amaldagi xo‘jalik mexanizmi haqidagi tushuncha va g‘oyalarni o‘rganadilar. Iqtisodiy tarbiya iqtisodiy tafakkurning rivojlanishini, iqtisodiy faoliyatida shakllanadigan axloqiy va ishbilarmonlik fazilatlarini shakllantirishni ta’minlaydi. [6]

Mehnat tarbiyasi – mehnat tarbiyasi inson kamolotining asosi, hayot manbai, umr mazmuni hisoblanadi. Mehnat tarbiyasidan ko‘zlangan maqsad, avvalo, o‘quvchilarga mehnatning mohiyati, mazmunini chuqur anglatishdan iboratdir. Mehnat qilayotgan kishi o‘zi bajarayotgan ishining natijalarini ko‘rsa, his qilsa, o‘sha natijalardan qoniqsa, rohatlansagina mehnat tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Halol mehnat – kishi hayotining mazmunini tashkil qiladi. [6]

Estetik tarbiya – estetik tarbiya esa kishida bola tug‘ilganidan boshlab to umrining oxirigacha amalga oshiriladi. Shu sababli, u nafaqat maktabda, balki sinfdan va maktabdan tashqari sharoitlarda uyushtiriluvchi tadbirlarda, turli anjumanlarda yosh avlodni go‘zallik va nafosatni his etishiga undovchi vositadir.

Ekologik tarbiya – bu insonni tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga, tabiiy suvlar, yerlar, atmosfera va o‘rmonlarning sanoat rivojlanishining mumkin bo‘lgan salbiy oqibatlarini oldindan bilish va oldini olishga undaydi. [6]

Tarbiya jarayonining qonuniyatlari va tamoyillari. Tarbiya jarayoni o‘qituvchi va ta’lim oluvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamkorlik jarayonidir. [7]

Komil inson – milliy g‘oyaning asosiy tamoyillaridan biri. Komil inson g‘oyasi va uni amalga oshirishga bo‘lgan intilish insoniyat sivilizatsiyasining ma‘no-mazmunini tashkil qiladi.

Komil inson haqidagi ta‘limot insonning ma‘naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy nuqtai nazaridan yetuklik darajasiga ko‘tarilishini ko‘zda tutadi. Yurtimizda komil insonni voyaga yetkazish masalasiga azaldan katta e‘tibor bilan qaralgan. [8]

Xulq, xulq-atvor – axloqshunoslik tushunchalaridan biri. Insonning fe‘l atvori bilan bog‘liq axloqiy hodisa bo‘lib, kishi fe‘lining axloqiylik doirasida namoyon bo‘lishi tushuniladi.

Insonning axloqiylik doirasidagi xatti-harakatlari xulqdan tashqari odob va axloqni ham o‘z ichiga oladi. Odob inson haqida yoqimli taassurot uyg‘otadigan, lekin oila, jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida o‘zgarish yasaydigan darajada ahamiyat kasb etmaydigan xatti-harakatlardan iborat bo‘lsa, axloq – muayyan jamiyat, zamon, insoniyat tarixi uchun ta‘sir eta oladigan turli xatti-harakatlar majmui, insoniy kamolot darajasini belgilovchi ma‘naviy hodisa. Xulq qamrovlilik jihatidan ana shu ikki hodisa o‘rtasidagi xususiyatlarga ega, u odobdan keng, axloqdan tor ma‘noga ega bo‘lib, axloq singari jamiyat, zamon, tarix miqyosidagi voqelikka ta‘sir ko‘rsata olmaydi. Lekin, oila, mehnat jamoasi, mahalla ko‘y doirasida sezilarli darajada ko‘zga tashlanadi.

Axloq o‘zini ezgulik va yovuzlik, adolat, insonparvarlik, fidoyilik singari ijtimoiylashgan tushunchalar va tamoyillarda namoyon qilsa, xulq yaxshilik va yomonlik, burch, jo‘mardlik, mehmondo‘stlik kabi tushunchalarda aks etadi, odob esa kamtarlik, insoflilik, bosiqlik, halollik, rostgo‘ylik va boshqa axloqiy me‘yorlarda ifodalanadi. Sharq falsafasi va axloq ilmida mazkur uch axloqiy hodisa, juda qat‘iy chegaralangan bo‘lmasada, bir-biridan farqli tarzda olib qaralgan. [9]

Xulq o‘zicha, “sof” olinganda mavhum axloqiy hodisa, u inson xatti-harakatlarida aniqlik kasb etadi; ijobiy xatti-harakatlarda namoyon bo‘lishi – xushxulqlilik, salbiy amallardagi ko‘rinishi – badxulqlilik deb ataladi. Xushxulq inson muloyim, shirinsuxan, oqko‘ngil, mehribonlik bilan munosabatda bo‘lsa, badxulq odam qo‘pol, bemehr bo‘ladi. [9]

Xulosa qilib aytganda komil insonni tarbiyalashda bolaning ona qornidan boshlab to umrining so‘ngiga qadar chuqur bilim egallashga, tarbiyaviy va ma‘naviy dunyoqarashini kengaytirishga qaratilgan. Bolaning barkamol, yetuk inson bo‘lib kamol topishida avvalombor otanonalar oiladagi muhitni to‘g‘ri shakllantira olishi shu yaratgan to‘g‘ri muhit orqali farzandlarni tarbiya etmog‘i darkor. Asosiy e‘tibor uning tarbiyasiga va oilasidagi ya‘ni ota-ona va undan tashqari tarbiyachi, ustozlariga ham bog‘liq hisoblanadi. Demak, bola ulg‘aygan sari uning faoliyati, shakli ham va mazmuni ham o‘zgarib boradi. Insonning kamolotga yetishishiga beriladigan tarbiya, birinchi navbatda, ilmga, fanga asoslanmog‘i, ta‘limiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilmog‘i lozim. Agar tarbiya pala-partish holda savodsizlarcha tashkil etilsa, tizimli va muntazam ravishda olib borilmasa, bunday “tarbiya” inson kelajagiga, shaxsning shakllanishiga faqat zarar keltiradi. Mana shu qoidalarga amal qilingandagina ta‘lim-tarbiya o‘zining pirovard maqsadiga erishishi – komil insonni voyaga yetkazishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Darslik. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, (247-294-322-368-412-497-498-betlar). 2018.

2. B.S.Abdullayeva, A.A.Xoliqova, D.R.Farsaxonova, S.V.Muhammadiyeva, M.B.Sheranova. Umumiy Pedagogika. Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo" 2021.
3. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. B.X.Xodjayev. "Sanostandart" nashriyoti. Toshkent, 2017.
4. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan 5110900 – Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan 126-128 bet. 2018.
5. <https://fayllar.org/individ-shaxs-va-individuallik.html>
6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Tarbiya>
7. <https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0026/5-11.pdf>
8. <https://oyina.uz/uz/teahause/1760>
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Xulq>